

στάσεις του σπιτιού, κι έτσι δεν πήρα τίποτα. 'Όστόσο, ο κόμης ντέ λα Ρόκ μου έδωσε τριάντα λίρες και μου χάρισε το καινούργιο κοστούμι που φορούσα, και που ο κύριος Λορέντσι επέμενε να παραδώσω. Μοῦ υποσχέθηκε μάλιστα ότι θα φρόντιζε να μου βρει δουλειά και μου είπε να πάω να τον δω. Πήγα δυο-τρεις φορές, αλλά δεν μπόρεσα να τον δω. Είμαι από τους ανθρώπους που αποκαρδιώνονται εύκολα, και δεν ξαναπήγα. 'Όπως θα φανεί παρακάτω, είχα δώκο.

Και τί δεν θα 'δυνα να τελειωναν έδω όλα όσα είχα να πω για τον καιρό που έμεινα στην κυρία ντέ Βερσελλί! 'Αλλά, όσο κι αν φαινομενικά δεν είχε άλλαξει τίποτα, ο άνθρωπος που έφυγε από το σπίτι της δεν ήταν ο ίδιος που είχε πάει. 'Έφυγα παίρνοντας μαζί μου την ανεξίτηλη ανάμνηση ενός έργληματος και το δβόσταχο βάρος των τύλων που, ύστερα από σαράντα διάκληρα χρόνια, βαρβαίνει ακόμα στη συνείδησή μου, και που η πικρή του επίγνωση, αντί να ξεθωιάσει με τὰ χρόνια, δυναμώνει. Ποιός θα τό πιστευε ποτέ πως τό άμάρτημα ενός παιδιού θα μπορούσε να έχει τόσο φονικές συνέπειες; Αυτές άρραβώς οι συνέπειες, οι πάρα πολύ πιθανές, είναι που δεν άσχηγουν την ψυχή μου να ηουχάσει. Μπορεί να κατέστρεψα, να καταδύκασα στη δυστυχία και την ντροπή μιὰ καλή, τίμια και σοβαρή κοπέλα, που άξίζει αναμφίβολα άπειρώς περισσότερο από μένα.

Είμαι πολύ δύσκολο να μη δημιουργηθεί μιὰ κάποια άναμνηση που-λά όταν διαλύεται ένα νοικοκυριό, και να μη χάθουν κάποια πράγματα. 'Όστόσο, ήταν τόσο μεγάλη η έντιμότητα των υπηρετών και η επαγρύπνηση του ζεύγους Λορέντσι, που δεν βρέθηκε να λείπει τίποτα από όλα όσα αναφέρονταν στη διαθήκη. Μόνο η δεσποινίς Ποντά στερήθηκε μιὰ φαριόλα κορδέλα, χρώματος ρός και άσημί, άρρατά παλιά. Τόσα και τόσα καλύτερα πράγματα ήταν έκτεθειμένα μονάχα αυτή η κορδέλα με είχε βάλει σε πειρασμό. Την άλαψα. Και επειδή δεν φρόντισα να την κρύψω, τη βρήκαν άμέσως. 'Έρχονται και με ρωτάνε πού τη βρήκα. 'Εγώ τὰ χάνω, μπροδύω τὰ λόγια μου, και τελικά τους λέω κοκκινίζοντας πως μου την έδωσε η Μαριόν. 'Η Μαριόν ήταν μιὰ μικρή Μωβιενζέλα, που η κυρία ντέ Βερσελλί την είχε για μαγείρισσα από τότε που σταμάτησε να παραθείσει γεύματα και δεν της έκανε πιά η προηγούμενη, άφου αυτό που χρειάζόταν τώρα δεν ήταν οι περίτεχνες σάλτσες αλλά μερικές καλές σούπες. 'Η Μαριόν δεν ήταν άπλώς ύμορφη, είχε έκλεινη τη φρεσκάδα που συναντάει κανείς μονάχα στους βουνίσσιους, και κυρίως μιὰ έκφραση τόσο σεμνή και τρυφερή που ήταν άδύνατον να τη δείξ και να μην την άγαρπήσεις. Και ήταν καλό κορίτσι, σοβαρό και ύποδειγματικά τίμιο.

Τι αυτό ξαφνιάστηκαν όταν είπα τό όνομά της. Δεν είχαν όμως λιγότερη έμπιστοσύνη σ' έμένα από όση είχαν σ' αυτήν, κι έτσι άποφάσισαν πως έπρεπε να διαρευήσουν την ύπόθεση για να δούν ποιός από τους δυο μας ήταν ο κλέφτης. Τη φώναζαν να παρουσιαστεί στον κόμη ντέ λα Ρόκ. 'Ηταν και πολλοί άλλοι μαζεμένοι εκεί. Της δείχνουν την κορδέλα, κι εγώ την κατηγορώ άούστολα. Αυτή μένει άσασδη, δεν λέει λέξη, μόνο ρυθίζει και με κοιτάζει με ένα βλέμμα που θα άποφαινε και δαίμονες, αλλά η βάνωση καρδιά μου άντιστέκεται. 'Υστερα άρκείται την κατηγορία, ρητά αλλά χωρίς άγανάκτηση, ρυθίζει σ' έμένα, με παρακαλεί να έρθω στα συγκαλά μου, να μην άτιμάσω μιὰ κοπέλα που δεν μου έκανε ποτέ κανένα κακό, αλλά εγώ, με μιὰ σατανική θρασύτητα, έπιμένα στον ισχυρισμό μου και της λέω κατά πρόσωπο πως μου έδωσε την κορδέλα. 'Η δυστυχία κοπέλα έβαλε τὰ χλάματα, και μου είπε μονάχα αυτά τὰ λόγια: «'Αχ, Πουτσό, σάς είχα για καλό άνθρωπο. Μοῦ κάνατε μεγάλη κακό. 'Αλλά δεν θα ήθελα να είμαι στη θέση σας». Τίποτ' άλλο. Συνέχισε να ύπερασπιέται τον έαυτό της άπλά και σταθερά, αλλά χωρίς να ξεστομίζει ούτε μιὰ ύβριστική κουβέντα ένωπιόν μου. Αυτή η ήπιότητα άρένα-ντι στο δικό μου κατηγορηματικό ύφος άπέβη εις βάρος της. Φανόταν άψύσσο να δεχτούν μιὰ τόσο καταχθόνα θρασύτητα από τη μιὰ, και μιὰ τόσο άγγελική γλυκύτητα από την άλλη. Δεν μπορούσαν να άποφασθουν με βεβαιότητα, αλλά οι ένδείξεις ήταν με τό μέρος μου.

Μέσα στον γενικό άναβρασμό του σπιτιού, δεν είχαν χρόνο να άσχο-ληθουν περισσότερο με τό θέμα, και ο κόμης ντέ λα Ρόκ τό έλαεισε λέγοντας πως η συνείδηση του ένόχου θα έπαιρνε άρακτητή έκδύκηση για τον άθώο. 'Η πρόβλεψη του δεν ήταν διόλου άστοχη' δεν έχει πάψει ούτε στιγμή να επάληθεύεται.

Δεν έξρω τί άπέγνε τό άθώο αυτό θύμα της συκοφαντίας μου, αλλά έχω κάθε λόγο να πιστεύω πως ύστερα από αυτό θα ήταν πολύ δύσκολο να βρει μιὰ καλή δουλειά. 'Η κατηγορία που την είχε στην ύποψη ήταν βαριά από πολλές άπόψεις. Μπορεί η κλοπή να ήταν άσπαστη, αλλά δεν έπαυε να είναι κλοπή και, τό κυριότερο, είχε γίνει άσπαστη, αλλά δεν έπαυε να είναι κλοπή και, τό κυριότερο, είχε γίνει άσπαστη. 'Αν προστεθεί σ' αυτό και η με άκοπό την άποπλάνηση ενός νέου. 'Αν προστεθεί σ' αυτό και η άμετανόητη έμμονή της στο ψέμα, έ, τί καλό να περιμένει κανείς από έναν άνθρωπο που συρρενρώνει τόσα έλαττώματα; Μακάρι όμως να πιστευα ότι η φτώχεια και ο παραγκωσιμός ήταν τό μεγαλύτερο κακό που μπορεί να της έκανα. 'Αλλά ένας Θεός έξπει ως πού μπορεί να την άθησε, σ' αυτή την ηλικία, η πίνρα για τό δώκο. Κι αν είναι άβάσταχτες οι τύψεις μου όταν ανάλογίζομαι σε τί δυστυχία μπορεί

νά την έριξα, τί νά πω γι' αυτές που μου λένε ότι μπορεί και νά την έκανα χειρότερη από έμένα!

Αυτή ή δδνητηρ ή ανάλμηση με πνίγει ώρες-ώρες και με τρανάει τόσο πολύ, που φθάνω νά βλέπω στις άργυρες νύχτες μου τη δύστηνη αυτή κοπέλα νά έρχεται και νά με κατηγορεί για τό κακό που της έκανα, σαν νά τό είχα κάνει μόλις χτές. "Όσον καιρό ζούσα ήσυχα, δέν με βασάνιζε τόσο πολύ. "Αργότερα όμως, στην πολυπάθη ζώη μου, μου στέργσε την πιο γλυκιά παρηγοριά του άθλου: την αίσθηση πώς κατατρέφεται άδικα. Με έκανε άκόμα νά καταλάβω αυτό που νομίζω πώς έγραφα και σέ κάποιο βιβλίο μου, ότι οι τύψεις καταλαγιάζουν όταν ή τύχη σου χαμογελάει, αλλά θεμελιουν μέσα στα βάσανα. Παρ' όλα αυτά, δέν βρήκα ποτέ τό κουράγιο νά άλαφρώσω την ψυχή μου όμολογώντας το στην άγκαλιά ενός φίλου. Ούτε ή πιο βαθιά φιλία, ούτε καν ή καρία ντέ Βαρώνς δέν μπόρεσε νά τό φέρει στα χείρη μου. Τό μόνο που κατάφερα νά της πω ήταν πώς είχα νά προσάψω στον έαυτό μου μια πράξη έπαύσγντη, αλλά χωρίς ποτέ νά έξηγήσω ποιά ήταν. Αυτό τό βάρος τό φέρω άέλειο στη συνείδησή μου ως αυτή τη στιγμή, και όμολογώ πώς ή άνάχη μου νά βρω κάποια άνακούφιση συνέβαλε κατά πολύ στην άπόφασή μου νά γράψω τις έξομολογήσεις μου.

"Ημουν άπόλυτα έλκυφνης σ' αυτή που μόλις έκανα, και δέν πιστεύω πώς μπορεί νά πεί κανείς ότι άπόλυτα τη βδελυρότητα της πράξης μου. Δέν θα έπληήρωνα όμως τό σκοπό αυτού του βιβλίου, αν δέν άνέφερα παραλήρηνα και τά όσα διαδραματίζονταν μέσα μου, κι αν διστάζα νά δικαιολογηθώ με κάτι που είναι άπόλυτα πιστό πρόσ την αλήθεια. Ποτέ ή καρία δέν άπεύγε περισσότερο από τις προθέσεις μου όσο τη φοβερή έκείνη στιγμή. Κι αν κατηγορησα αυτό τό δύστηλο κορίτσι, ό λόγος, όσο παράξενο κι αν φαίνεται, ήταν ή ιδιαίτερη συμπάθεια που έτρεφα γι' αυτήν. "Απτάχτηκα από τό πρώτο πράγμα που μου ήρθε στό μυαλό· και ή πρώτη μου σκέψη ήταν αυτή. Είπα πώς έκανε αυτό που ήθελα νά κάνω, είπα πώς μου είχε δώσει την κορδέλα επειδή σκόπευα νά της τη δώσω έγώ. "Όταν ύστερα την είδα μπροστά μου, ή καρδιά μου μάτωσε· αλλά ή παρουσία όλων έκείνων των άθρόπων ήταν πιο δυνατή απ' τη μετάνοιά μου. Δέν με ένοιούσε ή τιμωρία· τό μόνο που φοβόμουν ήταν ό έξευτελισμός. "Αλλά αυτόν τον έτρεμα περισσότερο από ότιδήποτε άλλο στον κόσμο. "Ηθελα τό έργάλημα, περισσότερο από ότιδήποτε άλλο στον κόσμο. "Ηθελα νά έξαφανιστώ από μπροστά της, νά άνοίξει ή γη και νά με καταπιεί, αλλά ό φόβος του έξευτελισμού ήταν πανίσχυρος. "Όλος ό κννισμός

μου ήταν άπλώς και μόνο ντροπή. Και όσο πιο βαθιά γινόταν ή ένοχη μου, τόσο πιο άνευδοίαστο με έκανε ό φόβος της δημόσιας όμολογίας. Τό μόνο που έβλεπα ήταν τό έφιαλτικό ένδεχόμενο νά αποκαλυφθώ, νά μου πουν κατά πρόσωπο πώς ήμουν κλέφτης, ψεύτης, συκοφάντης. "Ό πανικός είχε νεκρώσει κάθε άλλη αίσθηση. "Αν μου είχαν δώσει την ευκαιρία νά συνέλθω, θα είχα όπωσδήποτε όμολογήσει τά πάντα. "Αν ό κύριος ντέ λά Ροκ με είχε πάρει παράμερα και μου είχε πει: "Μην πάρετε στό λαχμό σας αυτή την κοπέλα. "Αν τό κάνετε έσείς, πείτε το σ' έμένα, θα έπερτα άμέσως στα πόδια του, είμαι άπόλυτα σίγυρος. "Αλλά τό μόνο που έκανα ήταν νά με τρομάξουν, την ώρα που τό μόνο που χρειαζόμουν ήταν νά μου δώσουν λίγο κουράγιο. "Η ήλκία μου έπληση είναι κάτι που θα ήταν άδικο νά ξεχαστεί ήμουν σχεδόν παιδί, αν όχι έντελώς παιδί. "Η πραγματική καρία είναι έργάματικότερη στους νέους απ' όσο στους μεγάλους· αλλά όταν είναι μόνο άδυναμία είναι πολύ έλαφρότερη, και τό δικό μου άμάχημα δέν ήταν τίποτ' άλλο. Γι' αυτό κι έκείνο που με βασάνιζε δέν είναι τό κακό που διέπραξα έγώ, αλλά τό κακό που μπορεί νά προέκείνα. Κι αν μπόρεσα σέ όλη την ύδουκτη ζωή μου νά κρατηθώ μακριά από κάθε άτημία, τό όφείλω στη φυχτή έντύπωση που μου έκοψε ή μνήμη που διέπραξα. Και νομίζω πώς ή άπέχθειά μου για τό ήμία όφείλεται κι αυτή κατά πολύ στις τύψεις μου που κάποτε κατέφυγα σέ ένα ήμία τόσο γλυκό. "Αν, όπως θέλω νά έπιζώ, υπάχει έξάλεωση γι' αυτό μου τό άμάχημα, τότε εύχομαι νά άκούν τά όσα βάσανα που ύφίσταμαι στο τέλος της ζωής μου και τά σαράντα χρόνια που έμεινα πιστός στο σωστό και τό δικαιο μέσα στις πιο άντίξοες συνθήκες. Και τώρα πια ή καρμένη ή Μαριόν έχει βρει τόσους πολλούς ένδικητές σ' αυτόν τον κόσμο, που δέν φοβάμαι ότι θα πάρω μαζί μου τό κήμα και στον άλλον. Αυτό ήταν όλα όσα είχα νά πω για τό ήμία. "Ας μου έπιτραπεί νά μην ξαναμιλήσω γι' αυτό.

μου. Είναι πια καιρός να πλουτίσω και να κοσμήσω την ψυχή μου με αποκτήματα που να μπορέι να τα πάρει μαζί της όταν θα απελευθερωθεί από τούτο το χορμί που την παραπαλανά και την τυφλώνει· όταν, κοιτάζοντας την αλήθεια καρτίματα, θα συνειδητοποιήσει τη μηδαμινότητα όλων αυτών των γνώσεων για τις οποίες κοιμούνται οι ψευδοσφοί μας. Η ψυχή μου θα μετανιώσει για τις στιγμές που στατάλησε σε τούτη τη ζωή θλώντας ν' αποκτήσει τέτοιες γνώσεις. Όμως η καστερία, η γλυκύτητα, η παραίτηση, η ακεραιότητα, η αδέκαστη δικαιοσύνη είναι αγαθά που τα παίρνω με μαζί μας και πλούτη που μπορούμε να τα αυξάνουμε αδιάκοπα, δίχως να φοβόμαστε ότι ο θάνατος θα τα απαξιώσει. Το υπόλοιπο των γηρατειών μου θα το αφιερώσω σ' αυτήν και μόνο την ωφέλιμη μελέτη. Και θα ειμαι ευτυχής αν, χάρη στις προσόδους μου, μάθω πώς να αποχωρήσω από τούτη τη ζωή όχι πιο καλός — αυτό δεν είναι δυνατό — αλλά πιο ενάρετος απ' όταν ήρθα.

Τέτατος περίπτατος

Απ' τα λίγα βιβλία που εξακολουθώ πού και πού να διαβάζω, ο Πλούταρχος είναι αυτός που μ' ευχαριστεί και με ωφελεί περισσότερο. Ήταν το πρώτο μου ανάγνωσμα στα παιδικά μου χρόνια, θα είναι το τελευταίο μου στα γεράματά μου.¹ Είναι ίσως ο μόνος συγγραφέας που ποτέ δεν διάβασα δίχως κάτι ν' αποκομίσω. Πρόχτες διάβασα, από τα ηθικά του έργα, την παραγματεία με τίτλο Πώς μπορεί κανείς να ωφεληθεί από τους εχθρούς του [Πώς άν τις απ' εχθρών ώφελούτο]. Την ίδια μέρα, τακτοποιώντας κάποια κείμενα που μου είχαν σταλεί απ' τους συγγράμεις τους, έπεσα πάνω σ' ένα τεύχος του περιοδικού του αββά Ροζιέ,² στην κεφαλίδα του οποίου είχε σημειώσει: *vitam vero impendenti, Rosier* [Σ' εκείνον που απέφρασε τη ζωή του στην αλήθεια, Ροζιέ].³ Τους

1. Στην αρχή της Δεύτερης Επιστολής στον Μαλόριμπ (ό.π.), ο Ρουσσώ γράφει: «Σε ηλικία έξι ετών, έπεσα στα χέφα μου ο Πλούταρχος· μέχρι τα οχτώ, τον είχα μάθει απ' έξω».

2. Αββάς Francois Rozier (1734-1793· ο Ρουσσώ τον γράφει Rosier), Ήγουίτης μοναχός, φυσιοδίφης και εκδότης του περιοδικού *Journal de physique et d'histoire naturelle*. Απ' το 1768 Ρουσσώ και Ροζιέ ήταν συνουμλητές και φίλοι, αλλά κάποια στιγμή ο Ρουσσώ τον ανακατέλεξε στους εχθρούς του.

3. Η αφιέρωση βασίζεται στη φράση του Λατίνου ποιητή Ιουβενάλη «*vitam impendere vero*», «να αφιερώνεις τη ζωή σου στην

τρόπους έκφρασης αυτών των κυρίων τούς γνωρίζω πολύ καλά και δεν μπορούν να με ξεγελάσουν. Κατάλαβα λοιπόν πως πλίσω απ' αυτή την δήθεν φιλοφρόνηση κρυβόταν βάνυαυση ειρωνεία. Αλλά ποιος ο λόγος; Γιατί αυτός ο σαρχασμός; Τι αφορμή μπορεί να του είχε δώσει; Προκειμένου να αξιοποιηθώ τα διδάγματα του καλού μου Πλούταρχου, αποφάσισα ν' αφερώσω τον περίπλατο της επομένης ημέρας στην αυτοεξέτασή μου αναφορικά με το ζήτημα του ψεύδους. Και πράγματι αυτό έκανα, πεπεισμένος ότι το γνώθι σαυτόν του ναού των Δελφών δεν ήταν μια παραίνεση τόσο εύκολη να την ακολουθήσει κανείς όσο είχε θεωρήσει στις Εξομολογήσεις μου.

Την επομένη, λοιπόν, ξεκίνησα τον περίπλατό μου αποφασισμένος να φέρω εις πέρας το σχέδιό μου. Η πρώτη σκέψη που μου ήρθε στο νου, όταν άρχισα να συγκεντρώνομαι στον εαυτό μου, ήταν ένα φοικατό ψέμμα που είχε πει στην πρώτη μου νύκτα.⁴ Η θύμηση αυτού του ψέματος με τάραξε σ' όλη μου τη ζωή, κι έρχεται και τώρα, στα γεράματά μου, και θλίβει την ήδη τρανυπονεμένη μου καρδιά. Αυτό το ψέμμα, που συνιστούσε απτό

αλήθεια» (Σάτιρες, IV,91). Από το 1758 ο Ρουσσώ είχε υποβιθήσει τη συγχεφόμενη φράση ως προσωπικό του έμβλημα.

4. Ο Ρουσσώ διηγείται το συγχεφόμενο ψέμα στο τέλος του 2ου βιβλίου των Εξομολογήσεων. Στη σύγχυση που δημιουργήθηκε μετά το θάνατο της εργοδότριάς του, κυρίας ντε Βερσάλι, ο Ρουσσώ έλαχε μια ρόξ καρδιά. Όταν τον ανακάλυψαν και τον ανέκριναν ενωπιον ολόκληρης της οικογένειας της θανούσας, ο Ρουσσώ κατηγορήσε ψευδώς την Μαριόν, μια νεαρή και τίμια υπηρέτρια, ότι εκείνη είχε κλέψει την καρδιά κι ότι μετά του τη χάρισε.

μόνο του μέγα έγκλημα, μεγεθύθηκε ακόμα περισσότερο λόγω των συνεπειών του, τις οποίες δεν έμαθα ποτέ, που όμως οι τύψεις μ' έκαναν να τις φαντάζομαι εντέλως φρικώδεις. Κι όμως, αν εξέτασουμε τις προθέσεις μου τη στιγμή που το ξεστόμισα, το εν λόγω ψέμμα ήταν καρπός καθαρός και μόνο της ντροπής. Όχι μόνο δεν εκτήγαζε από κάποια πρόθεση να βλάψω το κορίτσι που υπήρξε θύμα του, αλλά μπορού να ορκιστώ στους ουρανούς ότι, τη στιγμή κώλας που αυτή η ακατανύκτη ντροπή μ' έσπρωξε να το πω, θα έδινα ευχαρίστως το αίμα μου όλο για να εκπέψω τα αποτελέσματά του και να τα σπαρώσω αποκλειστικά προς το πρόσωπό μου. Ήταν μια στιγμή παραρροσύνης, κι ο μόνος τρόπος μου να την εξηγώσω είναι λέγοντας αυτό που αληθινά αισθάνομαι: ότι δηλαδή εκείνη τη στιγμή η φυσική μου ντροπαλότητα καθυπέταξε πλήρως τις παρορμήσεις της καρδιάς μου.

Η ανάμνηση εκείνης της ατυχούς πράξης και οι άσβεστες τύψεις που μου άφησε γέννησαν μέσα μου ένα αισθημα φρίκης απέναντι στο ψέμα, το οποίο προφύλαξε την καρδιά μου απ' τη συγχεφόμενη κακία για ολόκληρη τη ζωή μου. Όταν υποθέτσα το προσωπικό μου έμβλημα,⁵ ένιωθα πως ήμουν φτιαγμένος ώστε να το δικαιούμαι· και δεν είχα καμία αμφιβολία για το κατά πόσο το άξιζα, μέχρι που τα λόγια του αββά Ροζέ μ' έκαναν ν' αρχίσω να εξετάζω τον εαυτό μου πιο σοβαρά.

Ανατίνοντάς με λοιπόν προσεκτικότερα, ανακάλυψα με κατάπληξη πόσο πολλά ήταν τα πράγματα δικής

5. Βλ. παραπάνω, σημ. 3.

μου επινοήσεως που τα είχα παρουσιάσει σαν αληθινά, την ίδια στιγμή που, περήφανος μέσω μου για την φιλαλήθειά μου, θυσιάζα για χάρη αυτής της φιλαλήθειας την ασφάλειά μου, τα συμπερόντά του, τη ζωή μου, με μια αμεροληψία που όμοιά της δεν συνάντησά ποτέ σε άλλον άνθρωπο.

Αυτό που πιο πολύ με εξέπληξε είναι πως, όσο αναθυμιά μου αυτά τα ψευδολογήματα, δεν αισθανόμουν την παραμικρή πραγματική μεταμέλεια. Εμένα, που τίποτα δεν μου προκαλεί τόσο φρίκη στην καρδιά όσο το ψέμα, εγώ, που θα προστιμούσα να υποστώ βασανιστήρια παρόλ να τ' αποφυγώ ψευδόμενος, μέσω ποιας παρόδοξης ανακαλουθίας μπορούσα να ψευδομαι κατ' αυτό τον τρόπο — με ευθυμία καρδιάς, άνευ λόγου και σκοπού — και μέσω ποιας δυσεξιχνιάστης αντίφασχης δεν αισθανόμουν την παραμικρή ενοχή, τη στιγμή που οι ενοχές μου για ένα ψέμα δεν έπαψαν να με τυραννούν επί πηνήγτα χρόνια; Δεν έγινα ποτέ ανασίθητος απέναντι στα κρίματά μου. Το ηθικό ένστικτο πάντοτε με καθοδηγούσε, η συνείδησή μου διατήρησε την πρωταρχική της ακεραιότητα. Αλλά ακόμα κι αν άλλωζα ενδίδοντας στα ατομικά μου συμπερόντα, πώς γίνεται η συνείδησή μου να διατηρεί την ευθύτητά της στις περιπτώσεις όπου ο άνθρωπος, ναυχημένος απ' τα πάθη του, μπορεί τουλάχιστον να έχει μια δικαιολογία για την αδυναμία του, αλλά να χάνει την ευθύτητα αυτή μονάχα στα πράγματα τα αδιάφορα, εκεί όπου το κακό είναι απολύτως αδικοαυλόγητο; Κατάλαβα ότι από τη λύση αυτού του προβλήματος εξαρτιόταν η ορθότητα της κρίσης που θα εξέφερα σχετικά με

ΗΙΟ

τον εαυτό μου όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα. Έτσι, εξέτασα το ζήτημα σε βάθος, και ίδου σε ποια εξήγηση μπόρεσα να καταλήξω.

Θυμάμαι πως κάποτε διάβασα σ' ένα βιβλίο φιλοσοφίας ότι «ψευδομαι» πάλει να πει «καρβίω μια αλήθεια την οποία οφείλω να φανερώσω». Απ' αυτό τον ορισμό συνεπάρτεται πως το να αποσιωπήσω μια αλήθεια την οποία δεν οφείλω να φανερώσω δεν σημαίνει πως ψευδομαι. Εκείνος όμως που σε μια τέτοια περίπτωση δεν αρκείται να μην πει την αλήθεια αλλά επιλέγει να πει το αντίθετο, αυτός ο άνθρωπος ψεύδεται άραγε ή όχι; Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, δεν μπορούμε να πούμε ότι ψεύδεται. Διότι δίνει κάλπτικο νόμισμα σ' έναν άνθρωπο στον οποίο δεν οφείλει τίποτα: παραπλανά αυτό τον άνθρωπο, αναμφίβολα: όμως δεν τον κλέβει.

Εμφανίζονται εδώ δύο ερωτήματα τα οποία πρέπει να εξετάσουμε — και τα δύο πολύ σημαντικά. Πρώτον: Πότε και υπό ποια έννοια οφείλουμε στον άλλο την αλήθεια, δεδομένου ότι δεν την οφείλουμε πάντοτε; Δεύτερον: Υπάρχουν περιπτώσεις όπου μπορούμε να παραπλανήσουμε αθώα τον άλλο; Αυτό το δεύτερο ερώτημα είναι ήδη απαντημένο, το γνωρίζω. Απαντιέται αρνητικά στα βιβλία, όπου η άτεγκτη ηθικολογία δεν κοστίζει τίποτα στον συγγραφέα: και απαντιέται καταφατικά στην κοινωνία, όπου η ηθική των βιβλίων παρουσιάζεται σαν μια φαντασία αδύνατον να εφαρμοστεί στην πράξη. Θ' αφήσω στην άκρη λοιπόν αυτές τις δύο πηγές αυθεντιάς και θα επιχειρήσω να λύσω μόνος μου τούτα τα ερωτήματα, στηρίζόμενος στις δικές μου αρχές.

ΗΙΙ

Η γενική κι αφηρημένη αλήθεια είναι το πολυτιμότερο απ' όλα τα αγαθά. Χωρίς αυτήν ο άνθρωπος είναι τυφλός· αυτή είναι το μάτι της λογικής. Χάση σ' αυτήν μαθαίνει ο άνθρωπος πώς να φέρεται, πώς να είναι αυτός που οφείλει να είναι, πώς να κάνει αυτό που οφείλει να κάνει, πώς να τείνει προς τον αληθινό του σκοπό. Η ειδική και ως προς τα καθ' έκαστα αλήθεια δεν είναι πάντοτε κάτι αγαθό, μερικές φορές είναι κάτι κακό, πολύ συχνά είναι κάτι αδιάφορο. Τα πράγματα που έχει σημασία να είναι είναι ένας άνθρωπος και των οποίων η γνώση είναι αναγκαία για την ευτυχία του πιθανότερα δεν είναι πολλά σε αριθμό. Όσα κι αν είναι, πάντως, αποτελούν ένα αγαθό το οποίο ανήκει στον άνθρωπο, κάτι που ο άνθρωπος έχει δικαίωμα να το διεκδικήσει όπου κι αν το βρει, και το οποίο δεν μπορούμε να του στερήσουμε δίχως να διαπραξούμε την αισχρότερη απ' όλες τις χλοσπές, δεδομένου ότι αποστείλει ένα από τα κοινά σε όλους αγαθά, που μπορεί κανείς να το μοιράζεται με τους άλλους χωρίς να μειώνεται επ' ουδενί το δικό του μερίδιο.

Μια αλήθεια, όμως, που δεν έχει καμία απολύτως χρησιμότητα, ούτε από παιδαγωγικής ούτε από πρακτικής απόψεως, πώς μπορεί να είναι ένα σφειλόμενο αγαθό, δεδομένου ότι δεν είναι καν αγαθό; Και από τη στιγμή που η ιδιοκτησία έχει θεμελιό της αποκλειστικά και μόνο τη χρησιμότητα, εκεί που δεν υπάρχει η παρामीα χρησιμότητα δεν μπορεί να υπάρξει και καμία ιδιοκτησία. Μπορούμε να διεκδικήσουμε ως δικό μας ένα κομμάτι γης, όσο άγρονο και να είναι, επειδή μπορούμε τουλάχιστον να κατοικήσουμε πάνω σ' αυτό· αλλά το ότι

ένα ασήμαντο γεγονός, αδιάφορο απ' όλες τις απόψεις και άνευ επιπτώσεων για τον σπουδονόητο, είναι αλήθες ή ψευδές, αυτό δεν επηρεάζει τα συμφέροντα κανέναν. Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που στη φυσική τάξη δεν υπάρχει τίποτα άχρηστο, το ίδιο συμβαίνει και στην τάξη την ηθική. Τίποτα δεν μπορεί να είναι σφειλόμενο, δέον, όταν είναι άνευ χρησιμότητας. Για να είναι κάτι σφειλόμενο, πρέπει να είναι ή να μπορεί να είναι χρήσιμο. Επομένως, τη δικαιοσύνη την ενδιαφέρει η αλήθεια η σφειλόμενη· και αποστείλει βεβήλωση του ιερού ονόματος της αλήθειας το να την εφαρμόσουμε σε πράγματα μεταίωσπουδα, των οποίων η ύπαρξη είναι αδιάφορη για όλους και των οποίων η γνώση είναι ολότεια άχρηστη. Η αλήθεια που στερείται κάθε μορφή έστω και ενδεχόμενης χρησιμότητας δεν μπορεί λοιπόν να είναι ένα πράγμα σφειλόμενο, ένα δέον· και, επομένως, εκείνος που την αποσιωπά ή που την παρραποεί δεν ψεύδεται.

Υπόχουν όμως αλήθεις τόσο απόλυτα στείρες που να είναι ολότεια άχρηστες; Αυτό είναι ένα διαφορετικό θέμα συζήτησης, στο οποίο θα επανέλθω σε λίγο. Για την ώρα ασ περόσουμε στο δεύτερο ερώτημα.

Το να μην πεις το αληθές και το να πεις το αναληθές είναι δύο πολύ διαφορετικά πράγματα, απ' τα οποία βέβαια μπορεί να προκύψει το ίδιο αποτέλεσμα· διότι το αποτέλεσμα είναι προφανώς το ίδιο όταν είναι μηδενικό. Όταν η αλήθεια είναι αδιάφορη, εξίσου αδιάφορη θα είναι και η αντίθετη αναλήθεια. Έπεται ότι, σε αυτές τις περιπτώσεις, εκείνος που παρραπανά λέγοντας το αντίθετο της αλήθειας δεν διαπράττει μεγαλύτερη αδικία

από εκείνον που παραπλανά αποσιωπώντας την αλήθεια. Διότι στην περίπτωση των άχρηστων αληθινών, το σφάλμα δεν είναι βλαπτικότερο από την άγνοια. Το να νομίζω ότι η άμμος στο βάθος της θάλασσας είναι άσπρη ή κόκκινη δεν είναι κάτι που με επηρεάζει περισσότερο από το να αγνωώ τι χρώμα είναι. Πώς γίνεται να είμαι άδικος όταν δεν βλέπω κανέναν, δεδομένου ότι η αδικία συνίσταται ακριβώς στη βλάβη που προκαλείται στον άλλο;

Ωστόσο, αυτή η συνοπτική παραγμάτευση των εν λόγω ζητημάτων δεν μπορεί να αποτελέσει ασφαλή οδηγό για την πράξη· απαιτούνται προηγουμένως ορισμένες διευκρινίσεις ώστε να μπορούμε να προχωρήσουμε στην προσφυή εφαρμογή των παραπάνω απόμενων σε κάθε περίπτωση που θα μπορούσε να εμφανιστεί. Διότι εάν η υποχρέωση να λες την αλήθεια δεν θεμελιώνεται σε τίποτε άλλο παρά μονάχα στη χρησιμότητα της αλήθειας, πώς μπορεί να αναγκασθώ ενώ χριτής της χρησιμότητας αυτής; Πολύ συχνά εκείνο που ωφελεί τον έναν ζημιώνει τον άλλον· το ιδιωτικό συμφέρον σχεδόν πάντοτε έρχεται σε αντίθεση με το δημόσιο συμφέρον. Πώς πρέπει να φέρεται κανείς σε αντίστοιχες περιπτώσεις; Πρέπει να θυσιάσω άραγε την ωφέλεια του προσώπου που απουσιάζει για χάρη του προσώπου με το οποίο συνυμνώνω; Πρέπει να χυψώ ή να φανερώσω την αλήθεια που ωφελεί τον έναν αλλά ζημιώνει τον άλλον; Πρέπει να σταθμίσω καθετί που οφείλω να πω μονάχα με τη ζυγαριά του δημόσιου αγαθού ή με τη ζυγαριά της διανοητικής δικαιοσύνης; Και μπορεί άραγε να είμαι

βέβαιος ότι γνωρίζω ένα ζήτημα με επαρκή πληρότητα ώστε να εφαρμόσω τη γνώση που διαθέτω με βάση μόνον τους κανόνες της ευθυδικίας; Επιπλέον, όταν εξετάζω το τι οφείλω στους άλλους, έχω άραγε εξετάσει σε ικανοποιητικό βαθμό το τι οφείλω στον εαυτό μου ή το τι οφείλω στην αλήθεια καθ' εαυτήν; Εάν δεν ζημιώνω κάποιον παραπλανώντας τον, έπεται άραγε ότι δεν ζημιώνω ούτε τον εαυτό μου; Και είναι άραγε αρκετό το ότι δεν είμαι ποτέ άδικος για να θεωρηθώ πάντοτε άθλιος;

Δύσκολα ερωτήματα, αλλά υπάχει ένας εύκολος τρόπος να ξεφύγεις απ' αυτά. Να πεις μέσα σου: Θα λέω πάντα την αλήθεια, ό,τι και να συμβεί. Η δικαιοσύνη καθ' εαυτήν εδράζεται στην αλήθεια των παραγμάτων· το ψέμα είναι πάντοτε άδικία, το σφάλμα είναι πάντοτε εξεπείρητο, οποτεδήποτε υποθετούμε κάτι που δεν ισχύει σαν κανόνα για το τι οφείλουμε να κάνουμε ή να πιστέψουμε. Αντίθετα, όποιο αποτελεσμα κι αν προκύψει απ' την αλήθεια, δεν μπορούμε ποτέ να κατηγορηθούμε για το ότι την είπαμε, εφόσον δεν προσθέσαμε ο' αυτήν κάτι δικό μας.

Αλλά μ' αυτό τον τρόπο απαντάμε στο πρόβλημα δικώς παραγματικά να το λύσουμε. Το ερώτημα δεν ήταν κατά πόσο θα ήταν καλό να λέμε πάντοτε την αλήθεια, αλλά κατά πόσο είμαστε πάντοτε υποχρεωμένοι να το κάνουμε αυτό· κι αν όχι, με δεδομένο τον ορισμό που εξετάσαμε, κατά πόσο μπορούμε να διακρίνουμε τις περιπτώσεις όπου η αλήθεια είναι αυστηρά οφειλόμενη από τις περιπτώσεις όπου το να την αποσιωπήσουμε δεν συνιστά αδικία και το να την αλλοιώσουμε δεν συνιστά ψέμα — διότι

έχω συνειδητοποιήσει ότι τέτοιες περιπτώσεις πράγματι υπάρχουν. Το θέμα λοιπόν είναι ν' αναζητήσουμε έναν κανόνα βάσει του οποίου να μπορούμε να γνωρίσουμε και να οριοθετήσουμε με σαφήνεια αυτές τις περιπτώσεις.

Πού όμως θα βρούμε τούτο τον κανόνα και την απόδειξη ότι αυτός θα είναι αδιάρητος;... Σε όλα τα δύσκολα ηθικά ερωτήματα σαν αυτό εδώ, βγήκα πάντοτε κερδισμένος όταν τα έλυσα με βάση την ευμυγγορία της συνειδήσεώς μου παρά με βάση τα φώτα της λογικής μου. Το ηθικό ένστικτο δεν με γέλασε ποτέ: έχει κρατήσει μέχρι σήμερα την καθαρότητά του στην καρδιά μου σε επαρκή βαθμό ώστε να μπορώ να το εμπιστευτώ. κι αν μερικές φορές στέκει βουβό μπροστά στα πάθη μου την ώρα της πράξης, ακατά την πρωτοκαθεδρία του έναντι τους την ώρα της ανάμνησης. Ίστε κρίνω τον εαυτό μου με αυστηρότητα όμοια ίσως μ' εκείνη με την οποία θα κρίνω απ' τον υπέροχο χριτή ύστερα από τούτη τη ζωή.

Όταν κρίνεις τα λόγια των ανθρώπων με βάση τα αποτελέσματα που αυτά παράγουν, συχνά τα αξιολογείς εσφαλμένα. Πέραν του ότι τα αποτελέσματα αυτά δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτα ούτε και εύκολο να τα γνωρίσεις, είναι άπειρα σε ποικιλία, όπως άπειρες είναι και οι περιστάσεις στις οποίες εκφέρονται αυτά τα λόγια. Μονάχα η πρόθεση εκείνου που εκφέρει τα λόγια μπορεί να οδηγήσει σε μια ορθή αντίληψή τους και να προσδιορίσει την κακία ή την καλοσύνη τους. Το να πω κάτι αναληθές δεν σημαίνει αυτομάτως ότι ψεύδομαι, παρά μόνον εάν έχω την πρόθεση να παραπλανήσω. Αλλά ακόμα και η πρόθεση να παραπλανήσω δεν ισοδυναμεί πάντοτε με

πρόθεση να βλάψω. Αντίθετα, πολλές φορές έχει εντελώς διαφορετικό σκοπό. Οστόσο, για να είναι ένα ψέμα αθώο δεν αρκεί να μην συνοδεύεται από τη ρητή πρόθεση να βλάψεις τον άλλο· πρέπει επιπλέον να συνοδεύεται από τη βεβαιότητα ότι η πράξη στην οποία οδηγεί τον συνομιλητή σου δεν μπορεί να βλάψει ούτε εκείνον ούτε οποιονδήποτε άλλον. Είναι σπάνιο και δύσκολο να μπορούμε να έχουμε μια τέτοια βεβαιότητα· αντίστοιχα δύσκολο και σπάνιο είναι να είναι ένα ψέμα απόλυτα αθώο. Το να πεις ψέματα για να κερδίσεις εσύ κάτι συνιστά εξαπάτηση· το να πεις ψέματα για να κερδίσει ο άλλος κάτι συνιστά φανακισμό, το να πεις ψέματα για να βλάψεις τον άλλο συνιστά διαβολή. Το να πεις ψέματα δίχως κανείς, ούτε εσύ ούτε κάποιος άλλος, να κερδίσει ή να χάσει το σιδηρότερο δεν αποτελεί ψευδολογία· δεν πρόκειται για ψέμα αλλά για μύθευμα.

Τα μυθεύματα με ηθική στόχευση ονομάζονται αληγορίες ή παραμύθια. Δεδομένου ότι ο σκοπός τους δεν είναι ή δεν πρέπει να είναι άλλος πέραν του να περιχαιρουν ωφέλιμες αλήθειες μέσα σε σχήματα εύληπτα και τερπνά, σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν επιχαιρείται καν να αποκρυφθεί το ψεύδος ως προς τα πραγματικά περιστατικά, το οποίο δεν είναι παρά το πικρόφιλο της αλήθειας· γι' αυτό κι ο άνθρωπος που διηγείται ένα παραμύθι απλάως σαν ένα παραμύθι δεν ψεύδεται από καμία άποψη. Υπάρχουν άλλα μυθεύματα τα οποία δεν υπηρετούν κανέναν απολύτως σκοπό, όπως συμβαίνει π.χ. με τα περισσότερο διηγήματα και μυθιστορήματα, τα οποία δεν εμπειριλεύουν καμία αληθινή διδασκαλία και έχουν

σαν μοναδικά σκαπό την τέρψη. Τα μυθεύματα αυτά, μνη έχοντας την παραμυθική ηθική χρησιμότητα, μπορούν να αξιολογηθούν μονάχα με βάση την πρόθεση εκείνου που τα επινοεί· όταν τα διηγείται καταφατικά, σαν να επρόκειτο δηλαδή για πραγματικές αλήθειες, τότε δεν μπορούμε παρά να τα θεωρήσουμε κανονικά ψεύδη. Αλλά ποιος εξέτασε ποτέ σε βάθος αυτού του είδους τα ψέματα; Και ποιος κατήγγειλε στα σοβαρά εκείνους που τα πλάθουν; Πισασδείγματος χάριν, εάν υπάρχει κάποια ηθική στόχευση στον Νασό της Κνίδου,⁶ αυτή είναι τελείως κρυμμένη και νοθευμένη από τις ηθονοθηρικές λεπτομέρειες και τις αισθησιακές ειχόνες. Τι έκανε ο συγγραφέας του για να καλύψει αυτή την πραγματικότητα με μια επιστροφή σημειοπρέπειας; Υποκρίθηκε ότι το έργο του ήταν μετάφραση ενός ελληνικού χειρογράφου και εστεινή σε μια ιστορία σχετικά με την ανακάλυψη αυτού του χειρογράφου, ώστε να πείσει τους αναγνώστες του για την αλήθεια της διήγησής του. Εάν αυτό δεν είναι αληθινό ψέμα, τότε παρακαλώ να μου εξηγήσει κάποιος τι πάει να πει «ψευδομαί». Κι όμως, ποιος τόλμησε ποτέ να καταλογίσει στον συγγραφέα αυτό το ψεύδος σαν έγκλημα και να τον αντιμετωπίσει σαν απαρώνια;

Μάταια θα αντρέπει κάποιος ότι πρόκειται απλώς για αστεϊσμό, ότι ο συγγραφέας παρά τα όσα λέει δεν

6. Le temple de Gnide, ανυπόγραφο βυζαντινό διήγημα του Μοναχικού, που προκάλυψε ο ανακάλυψε. Το έργο δημοσιεύτηκε το 1725-τον πρόλογο τον υπογράφει ο δήθεν μεταφραστής του έργου από ένα υποτιθέμενο ελληνικό χειρόγραφο. Ο ναός της Κνίδου στη Μικρά Ασία ήταν αφιερωμένος στην Αφροδίτη.

θέλει να πείσει κανέναν, ότι πράγματι δεν έπαισε κανένας, και ότι το κοινό δεν αμφέβαλε ούτε στιγμή για το γεγονός ότι εκείνος ήταν ο συγγραφέας του δήθεν ελληνικού έργου του οποίου παρουσιαζόταν ως ο μεταφραστής. Θ' απαντήσω πως ένας τέτοιος άνευ λόγου αστεϊσμός δεν θα μπορούσε να είναι τίποτε άλλο παρά παλιμπαλαιδισμός εντελώς ανόητος, ότι ένας ψεύτης δεν ψεύδεται λιγότερο όταν το ψέμα του δεν πείθει κανέναν, ότι πρέπει να διαχωρίσουμε το μορφωμένο κοινό από τα πλήθη των απλών και εύπιστων αναγνωστών που δέχτηκαν καλόπιστα την ιστορία του χειρογράφου όπως τους την παρουσίασε ένας σοβαρός συγγραφέας που έδειχνε να εκπράξεται με εντιμότητα, και οι οποίοι ήταν άφοβος, από ένα αρχαιοπρεπές αγγείο, το δηλητήριο που θα είχαν αντιμετωπίσει με κάποια δυσπιστία αν τους προσφερόταν σε μια απλή κανάτα της εποχής μας.

Ασχέτως του αν αυτές οι διακρίσεις υπάρχουν στα βιβλία ή όχι, υπάρχουν στην καρδιά κάθε ανθρώπου που στέκεται με εντιμότητα απέναντι στον εαυτό του και ο οποίος δεν θέλει να κάνει τίποτα που η συνείδησή του να μπορεί να του το προσάψει. Διότι το να πεις κάτι ψευδές προκειμένου να ωφεληθείς ο ίδιος δεν συνιστά σε μικρότερο βαθμό ψευδολογία απ' το να πεις ένα ψέμα που θα βλάψει τον άλλο, μολονότι το πρώτο ψέμα είναι λιγότερο εγκληματικό. Το να ωφεληθεί κάποιος που δεν πρέπει να ωφεληθεί συνιστά διατάραξη της τάξης και της δικαιοσύνης· με το να αποδώσεις ψευδώς στον εαυτό σου ή σε κάποιον άλλο μια πράξη απ' την οποία μπορεί να προκύψει έπαινος ή ψόγος, καταδικαι ή αθώωση, κάνεις

κάτι δόξικο· όμως, καθέτι που αντικείμεται στην αλήθεια και βιάζεται τη δικαιοσύνη καθ' οιονδήποτε τρόπο είναι ψέμα. Αυτό ακριβώς είναι το χριτήριο. Αντίθετα, κάτι που αντίζεται στην αλήθεια δίχως να ενδιαφέρει απτό καμία άποψη τη δικαιοσύνη, αυτό αποτρέπει απλώς ένα μύθευμα. Και ομοίως πως εκείνος που καταλογίζει στον εαυτό του ένα απλό μύθευμα σαν ψέμα έχει συνείδηση πιο λεπτεπίλεπτη απ' τη δική μου.

Τα επανομαζόμενα «κατά συνήκην ψεύδη» είναι ψέματα κανονικά. Διότι το να πεις ένα ψέμα για να ωφεληθεί είτε κάποιος άλλος είτε εσύ ο ίδιος δεν συνιστά παράξη. Λιγότερο άδικη απ' το να πεις ψέματα για να ζημιωθεί ο άλλος. Όποιος επικαλεί ή ψέγει κάποιον αναλήθως, ψεύδεται, εφόσον αναφέρεται σε πραγματικό πρόσωπο. Εάν πάλι πρόκειται για πρόσωπο φανταστικό, τότε μπορεί να πει ό,τι θέλει χωρίς να ψευδολογήσει, υπό τον όρο ότι δεν θα προβεί σε ηθικές κρίσεις επί των γεγονότων που επينوεί, και δη κρίσεις εσφαλμένες· διότι σε μια τέτοια περίπτωση, ακόμα κι αν δεν ψεύδεται επί του πραγματικού, ψεύδεται εις βάρος της ηθικής αλήθειας, η οποία είναι εκαστό φορές πιο αξιολογική από την αλήθεια την πραγματολογική.

Γνώρισα τους ανθρώπους που ο χόσμος αποκαλεί φιλολήθεις. Όλη τους η φιλολήθεια εξαντλείται σε συζητήσεις αδιάφορες στις οποίες παραβέπουν με ακριβεία τόπους, χρόνους, πρόσωπα, χωρίς ν' αφήσουν κανένα μύθευμα να παρεισφύσει, χωρίς να αμελήσουν να μνημονεύσουν κανένα περιστατικό, χωρίς να υπερβάδουν στο παραμικρό. Όταν η συζήτηση δεν εμπλέκει κατά

κανέναν τρόπο τα συμπεριφέροντά τους, τότε τα λεγόμενά τους χαρακτηρίζονται από την ύψιστη δυνατή ακριβολογία. Αλλά όταν η συζήτηση αναφέρεται σε κάποια υπόθεση που τους αφορά, όταν πρέπει να διηγηθούν κάποιο γεγονός το οποίο τους εμπλέκει προσωπικά, τότε θα χρησιμοποιήσουν κάθε δυνατή φιοριτούρα προκειμένου να παρουσιάσουν τα πράγματα με τον τρόπο που τους συμφέρει περισσότερο· κι εάν το ψέμα τους είναι χροσίμο, μια αποφεύγουν να το ξεστομίσουν οι ίδιοι, παρ' όλα αυτά θα το ευνοήσουν με τον τρόπο τους και θα φροντίσουν να το ασπαστεί ο συνομιλητής τους, δίχως όμως να μπορεί να τους το καταλογίσει. Αυτό θέλει η φρονιμιάδα· και αντί φιλολήθεια.

Ο άνθρωπος που ονομάζω εργό φιλολήθη κάνει το ακριβώς αντίθετο. Στα πράγματα τα απολύτως αδιάφορα, η αλήθεια, την οποία τόσο πολύ σέβεται ο άλλος, τον απαγορεύει ελάχιστα και δεν θα διατάσει καθόλου να ψυγαλυνήσει μια παρέα με συμβάντα επανοημένα, απ' τα οποία δεν προκύπτει καμία άδικη κρίση είτε υπέρ είτε κατά του σπουδαιότερου, ζωντανού ή νεκρού. Αλλά κάθε λόγος που παράγει για κάποιον όφελος ή ζημία, εκτίμησή ή περιφρόνηση, έπαινο ή ψόγο, με τρόπο που αντίζεται στη δικαιοσύνη και την αλήθεια, είναι ένα ψέμα που ποτέ δεν θα πληροποιήσει την καρδιά του, το στόμα του ή την πένα του. Είναι ακλόνητα φιλολήθης, ακόμα κι ενάντια στο συμφέρον του, αν και νοιάζεται ελάχιστα γι' αυτά τα πράγματα στις εύθυμες συζητήσεις· είναι φιλολήθης υπό την έννοια ότι δεν προσπαθεί να παραπλανήσει κανέναν, ότι σέβεται στον ίδιο βαθμό την αλήθεια

που τον θίγει όσο και την αλήθεια που τον τιμά, ότι δεν ψεύδεται ποτέ για να κερδίσει ο ίδιος ή για να ζημιωθεί ο εχθρός του. Η διαφορά λοιπόν ανάμεσα στον δικό μου φιλαλήθη και στον άλλον είναι ότι ο κατὰ κόσμον φιλαλήθης είναι απαλάνευτα ακριβόλογος σ' όλα τα θέματα όπου η αλήθεια δεν χοστίζει τίποτα, αλλά όχι στα υπόλοιπα, ενώ ο δικός μου φιλαλήθης αποτλεί τον μεγαλύτερο σεβασμό στην αλήθεια όταν ακριβώς πρόκειται να ζημιωθεί για χάρη της.

Ωστόσο, θα αντέτεινε κανείς, πώς μπορεί να συμπληωθεί αυτή η χαλαρότητα με τη φλογερή αγάπη για την αλήθεια την οποία του αποδίδω; Μήπως η αγάπη αυτή είναι κίβδηλη, επειδή δεν είναι απρόσμικτη; Όχι, είναι αληθινή: δεν είναι όμως τίποτε άλλο παρά εκπόρευση της αγάπης για τη δικαιοσύνη, η οποία δεν ανέχεται ποτέ το ψέμα, μολονότι συγχωρεί το μύθεμα. Δικαιοσύνη και αλήθεια είναι στο νοῦ τοῦ δικού μου φιλαλήθη δύο λέξεις συνώνυμες και αμοιβαία αντικαταστασίμες. Η αγία αλήθεια την οποία η καρδιά του λατρεύει δεν έχει διόλου να κάνει με αδιάφορα γεγονότα και άχρηστα ονόματα: αντίθετα, συνίσταται στο ν' αποδίδεται πιστά στον καθένα αυτό που οφείλεται όσον αφορά τα πράγματα που είναι αληθινά δικιά του, όσον αφορά τις καλές και τις κακές αποστιμήσεις, τον καταλογισμό τιμών και μομφών, επαίνων και ψόγων. Ο δικός μου φιλαλήθης δεν ψεύδεται ούτε σε βάρος του άλλου — διότι δεν του επιτρέπει η ευθυδικία του και δεν θέλει να βιάσει κανέναν αδικώς — ούτε υπέρ του εαυτού του, διότι τον εμπροδίζει η συνείδησή του και δεν θα μπορούσε ποτέ να ιδιοποιηθεί

κάτι που δεν είναι δικό του. Περισσότερο απ' όλα μεριμνά για τη δική του αυτοεκτίμηση: αυτό είναι το αγαθό που θα μπορούσε λιγότερο απ' οποιοδήποτε άλλο να αποστέργη, και θ' αποτέλούσε γι' αυτόν αληθινή απώλεια το ν' αποκτήσει την εκτίμηση των άλλων σε βάρος αυτού του αγαθού. Επομένως, θα πει τότε—πότε ψέματα σχετικά με πράγματα αδιάφορα, δίχως διόλου να νοιάζεται γι' αυτό και δίχως να θεωρεί ότι ψεύδεται, ποτέ όμως σε βάρος ή προς όφελος των άλλων ανθρώπων ή του εαυτού του. Σε καθετί που αφορά τις ιστορικές αλήθειες, σε καθετί που έχει να κάνει με τη συμπεριφορά των ανθρώπων, τη δικαιοσύνη, την κοινωνική ζωή, την ωφέλιμη γνώση θα προστατεύσει τον εαυτό του και τους άλλους απ' την αναλήθεια όσο κάτι τέτοιο περνά από το χέρι του. Όμως κάθε ψέμα έξω απ' αυτή την επικράτεια δεν αποτελεί γι' αυτόν ψέμα. Αν Ο ναός της Κνίδου είναι ένα ωφέλιμο έργο, τότε η ιστορία περί του ελληνικού χειρογράφου είναι ένα αδιό μύθεμα: αλλά αν το έργο είναι επικίνδυνο, τότε πρόκειται για ψέμα.

Αυτοί ήταν οι συνειδησιακοί κανόνες μου όσον αφορά το ψέμα και την αλήθεια. Η καρδιά μου ακολουθούσε μηχανικά τους κανόνες αυτούς ποσοτού ακόμια τους υιοθετήσει η λογική μου: το ρηικό μου έστικτο μπορούσε από μόνο του να τους εφαρμόζει. Το εργαγματικό ψέμα που οποίοι υπήρξε θυμία η φτωχή Μαρίον' μου άφησε ανεπίπτως ενοχές οι οποίες με προφύλαξαν για την υπόλοιπη ζωή μου όχι μόνον από κάθε ψέμα αυτού του

είδους, αλλά απ' όλα τα ψέματα που θα μπορούσαν καθ' οιονδήποτε τρόπο να επηρεάσουν τα συμπερόντα και την υπόδηψη του άλλου. Γενικεύοντας αυτόν τον περιορισμό, έπαψα πια να χροιάζομαι να σταθμίζω με ακρίβεια το ενδεχόμενο όφελος και την πιθανή ζημία ή να χαράσσω καταλεπτώς τα όρια μεταξύ βλαπτικού ψεύδους και κατ'επιτηδεύοντος ψεύδους· αντιμετωπίζοντας και τα δύο ως εξίσου αξιολογούμενα, τα απαγόρευσα στον εαυτό μου αμφοτέρωθεν.

Σε τούτη την περίπτωση, όπως και σε κάθε άλλη, η ιδιοσυγκρασία μου επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τους γνώμονες της συμπεριφοράς μου, ή μάλλον τις συνήθειές μου. Διότι σχεδόν ποτέ δεν ενήργησα επί τη βάσει κανόνων, ή μάλλον σχεδόν ποτέ δεν ακολούθησα άλλους κανόνες, σε οποιαδήποτε υπόθεση, πέρα απ' τις παρορμήσεις της φυσικής φτιαξιάς μου. Τον νου μου ποτέ δεν τον δολέσσε κάποιο προμελετημένο ψεύδος, ποτέ δεν είπα ψέματα με σκοπό να κερδίσω κάτι. Οστόσο, συχνά είπα ψέματα από ντροπή, προκειμένου να ξεφύγω από κάποια αμηχανία κατάσταση σε πράγματα αδιάφορα ή σε πράγματα που αφορούσαν εμένα μόνο και κανέναν άλλο· αυτό συνέβαινε όταν έπρεπε να διατηρήσω ζωντανή μια συζήτηση, και η βραδύτητα των ιδέών μου σε συνδυασμό με τη στεριότητα των λόγων μου μ' ανάγκαιζαν να καταφύγω σε μυθεύματα προκειμένου να έχω κάτι να πω. Όταν πρέπει υποχρεωτικά να μιλήσω και δεν μου έρχονται εγκαίρως στο νου ευπρόσδεκτες αλήθειες, συχνά επινωώ μυθεύματα προκειμένου να μη στέκομαι αμίλητος· αλλά καθώς επινωώ τα μυθεύματα αυτά, φροντίζω

όσο μπορώ να μην είναι ψέματα, δηλαδή να μη θίγουν τη δικαιοσύνη και την σφαιρόμενη αλήθεια, αλλά να πρόκειται για μυθεύματα αδιάφορα για όλο τον κόσμο και για εμένα τον ίδιο. Πρόθεση μου είναι να βάλω στη θέση της πραγματολογικώς αλήθειας μια αλήθεια ηθική, δηλαδή να αναδείξω τα φυσικά αισθήματα της ανθρώπινης καρδιάς και να προβάλλω πάντοτε κάποιο ωφέλιμο δίδαγμα. Μ' άλλα λόγια, προσπαθώ να φτιάξω ηθικά παραινύθια, αλληγορίες. Αλλά θα απαιτούσαν οξύτερη προσοχή απ' αυτήν που διαθέτω εγώ και μεγαλύτερη ευφρόδεια από τη δική μου προκειμένου να συγκροτησω κάτι διαφορετικό μέσα από μια πρόχειρη κουβέντα. Η πρόθεσής της συζήτησης, γρηγορότερη απ' αυτή των ιδέών μου, με ανάγκαιζε σχεδόν πάντοτε να μιλάω προστού σχεφτώ, και μ' έκανε να λέω λόγια ανόητα κι ανάρμοστα, τα οποία η λογική μου απέφραττε και η καρδιά μου καταδικάζει με το που έβγαιναν απ' το στόμα μου, αλλά που, έχοντας ξεστομιστεί πριν προλάβει να μεσολάβήσει η κρίση μου, δεν μπορούσαν πια να υποβληθούν στον έλεγχο αυτής και να αναθεωρηθούν αντίστοιχα.

Αυτή η πρωτογενής και ακαταμάχητη παρόρμηση, σε στιγμές απρόσμενες και αφηνιάστικες, κάνει τη συστολή και την ντροπαλότητα μου να μ' οδηγούν σε ψέματα στα οποία η θέλησή μου δεν συναινεί κατ'εάναντι τρόπο, αλλά που υπό μία έννοια προηγούνται αυτής λόγω της ανάγκης να δοθεί επιτόπου κάποια απάντηση. Η βαθιά εντύπωση που άφησε πάνω η ανάμνησή της φτωχής Μαριόν είναι πάντοτε αρκετή για να μ' επιποδίσει να ξεστομισω ψέματα που θα μπορούσαν να

βιάζουν τους άλλους, όχι όμως και ψέματα που ενδέχεται να με βοηθήσουν σε μια αμνηχανη στιγμή και τα οποία δεν εμπλέκουν κανέναν άλλο πάλιν εμού· και τούτα τα ψέματα, όμως, αντικεινται στη συνείδησή μου και στις αρχές μου, στον ίδιο βαθμό με τα ψέματα που μπρούν να επιβεβαιώσουν τους άλλους.

Μάρτυράς μου ο ουρανός: Αν μπορούσα αμέσως μετά να ανακαλέσω το ψέμα που με ωφελεί και να πω την αλήθεια που με ζημιώνει χωρίς να υποπέσω σε κάποιο καινούριο ατόπημα ανακαλώντας τα λεγόμενά μου, θα το έκανα μ' όλη μου την καρδιά. Αλλά η ντροπή για το φανερώμα της ενοχής μου με συγχωρεί, και μετανιώ με βαθιά ειλικρίνεια για το παρόπτωμά μου, χωρίς όμως να το λησώ να το επικυρωθώσω. Ένα παρόδειγμα θα βοηθήσει να φανεί καλύτερα τι εννοώ και θα δείξει πως δεν λέω ψέματα ούτε από συμπόρον ούτε από αυταρέσκεια, κι ακόμα λιγότερο από φθόνο ή μοχθηρία, αλλά μονάχα εξαιτίας της αμνηχανίας και της ντροπής, γνωρίζοντας μάλιστα ενίοτε ότι το ψέμα μου γίνεται αντιληπτό κι ότι δεν μου προσφέρει το παραμικρό.

Πριν από κάποιο καιρό ο κ. Φουλκχιέ⁸ με έπεισε να χάνω κάτι που δεν το συνήθίζω· να πάρω τη γυναίκα μου και να βγούμε έξω για φαγητό, παρότι μ' αυτών και τον φίλο του, τον Μπενουά,⁹ στο εστιατόριο της κυ-
8. François-Joseph Foulquier (1744-1789), φυσιοδίφης και χαράκτης.
9. Pierre-Antoine Benoît (1721,-1796), μετέπειτα συντηρητής μιας μεταβαντίας έκδοσης των μουσικών έργων του Ρουσσώ.

ρίας Βακασσέν, η οποία δείπνησε μαζί μας, μαζί με τις δυο της θυγατέρες. Την ώρα του φαγητού η μεγαλύτερη κόρη της, που ήταν παντρεμένη και έγκυος, άρχισε να με ρωτά, με τρόπο απότρομο και με το βλέμμα χαφωμένο πάνω μου, εάν είχα παιδιά. Της απάντησα — κι είχα κοκαλιώσει ακόμα και τα μάτια μου — πως όχι, δεν μου είχε δοθεί αυτή η χαρά.¹⁰ Χαμογέλασε χαίρεκακα κοιτάζοντας την ομήγυρη: το πράγμα ήταν προφανές, ακόμα και για μένα.

Καρ' αρχάς είναι σαφές ότι η συγκεχυμένη απάντησή δεν είναι αυτή που θα ήθελα να είχα δώσει, ακόμα κι αν σκόπευα να πω ψέματα. Διότι βλέποντας τις διαθέσεις της γυναίκας που μου έθεσε το ερώτημα, ήμουν απολύτως βέβαιος ότι η απάντησή μου διόλου δεν θα επιρρέαζε τη γνώμη της επί του θέματος. Πιρίμηνε την ανηχητική μου απάντηση, την είχε μάλιστα προκαλέσει, για να απολαύσει την ηδονή του να μ' εξωθήσει να πω ψέματα. Δεν ήμουν τόσο αργόστομος ώστε να μην το καταλάβω. Δύο λεπτά αργότερα μου ήρθε η απάντηση που θα έπρεπε να είχα δώσει. Είναι κάπως αδιάκριτο να τίθεται μια τέτοια ερώτηση από μια νεαρή γυναίκα προς έναν άνδρα που έμεινε εργένης μέχρι τα γεράματά του.¹¹ Αν είχα

10. Ο Ρουσσώ και η μετέπειτα γυναίκα του, Τερέζ (Marie-Thérèse Le Vasseur ή Levasseur, 1721-1801), έκαναν πέντε παιδιά, μεταξύ 1747 και 1752, που και τα πέντε εγκαταλείφθηκαν στο Εξωτερικό του Παρισιού. Το γεγονός ήταν ευφύτητα γνωστό την εποχή του περιστατικού που περιγράφεται εδώ.

11. Ο Ρουσσώ παντρεύτηκε την Τερέζ το 1768, σε ηλικία 56 ετών.

απαντήσει έτσι, χωρίς να πω ψέματα, χωρίς να χρειά-
στεί για κανένα λόγο να κοκκινίσω, οι συνδαιτηριμένες
μου θα συντάσσονταν μαζί μου, και θα έδινε στην κοπέ-
λα ένα μαθηματάκι, που ασφαλώς θα την έκανε λιγότερο
προσητη, όταν θα μου ξαναπηθύβει το λόγο. Αλλά δεν
απάντησα έτσι, δεν είπα αυτό που θα έπρεπε να είχα πει·
είπα αυτό που δεν έπρεπε να πω και που δεν με εξυπηρε-
τούσε κατὰ κανόνα τρόπο. Είναι βέβαια λοιπόν ότι την
απάντησή μου δεν την υπαγόρευσε ούτε η κρίση μου ούτε
η θέλησή μου, αλλά, αντίθετα, αποτέλεσε μηχανικό απο-
τέλεσμα της αμηχανίας μου. Πιθανότερα δεν αισθανόμουν
διδόνου αυτή την αμηχανία και μπορούσα να ομολογήσω
τα σφάλματά μου με ευθυμία και χωρίς ντροπή, διό-
τι ήμουν σίγουρος ότι και οι άλλοι διέκριναν μέσα μου
τις ποιότητες που αντιστάθμιζαν τα ελαττώματά αυτά.
Αλλά το καθόλου βλάμμα με πληγώνει και με απο-
προσανατολίζει. Όσο μεγάλωνε η δυστυχία μου, τόσο
πιο συνεσταλμένος γινόμουν· και ποτέ δεν είπα ψέματα
για άλλο λόγο πέρα από την ντροπαλότητά μου.

Τη φυσική μου αποστοροφή για το ψέμα την αντιλή-
φθηκα καλύτερα από ποτέ την εποχή που έγραφα τις
Εξομολογήσεις μου. Τότε οι πειρασμοί για το ψέμα θα
μπороύσαν να είναι συγχνοί και ισχυροί, αν είχα βέβαια
μέσα μου κάποια τέτοια παρόρμηση. Όμως όχι μόνο δεν
παραισώθηκα το παραμικρό, όχι μόνο δεν έκρυψα οτιδή-
ποτε θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εναντίον μου, αλλά
έξαιτίας μιας πνευματικής διάθεσης που δυσκολειό-
μαι να την εξηγήσω και που προέχεται ίσως από την
απέχθειά μου απέναντι σε κάθε είδος προσποίησης,

αισθανόμουν μάλλον μια ροπή να πω ψέματα προς την
αντίθετη κατεύθυνση. Έψεγα λοιπόν τον εαυτό μου με
αστηρότητα υπερβολική αντι να προσπαθώ να τον δι-
καιολογήσω με υπερβολική επιείκεια — και η συνείδησή
μου με διαβεβαίωνει ότι μια μέρα θα κριθώ λιγότερο αυ-
στηρά απ' όσο έχρινα ο ίδιος τον εαυτό μου. Ναι, το λέω
και το αισθάνομαι με ανάταση ψυχής γεμάτη περιφά-
νεια: σε αυτό το γοαπτό ψήψα την πνευματική εντιμό-
τητα, την φιλαλήθεια, την ειλικρίνεια, ψηλότερα απ' όσο
την ύψωση ποτέ σπουδοήποτε άλλος άνθρωπος, ή έστω
είσοου — τουλάχιστον έτσι πιστεύω. Είχα την αίσθηση
ότι τα καλά μου ξεπερνούσαν τα κακά μου, και ότι γι'
αυτό ήταν προς το συμφέρον μου να πω τα πάντα. Και
τα είπα.

Ποτέ δεν είπα λιγότερα απ' όσα συνέβησαν, μερικές
φορές είπα περισσότερα, όχι όσον αφορά τα ίδια τα γε-
γονότα, αλλά όσον αφορά τις εξωτερικές περιστάσεις· και
αυτό το είδος ψέματος ήταν περισσότερο αποτέλεσμα της
υπερδιέγερσης της φαντασίας παρά ενέργημα της θελή-
σεως. Άδικα το χαρακτήριζω ψέμα, διότι καμία απ' αυ-
τές τις προσθήκες δεν ήταν ψέμα πραγματικό. Έγρα-
ψα τις Εξομολογήσεις μου όταν πλέον ήμουν ήδη γέρος,
όντας πια αρδιασμένος από τις μάταιες απολαύσεις της
ζωής, που τις είχα όδες τους γευτεί και που την κενότη-
τά τους την είχε ήδη αισθανθεί η καρδιά μου. Έγραφα
από μνημής. Αυτή η μνημη συγχνά με πρόδιδε ή δεν μου
πρόσφερε παρά αναμνήσεις αρεαίεις· τα χόσματα αυτών
των αναμνήσεων τα γέμιζα με λεπτομέρειες τις οποίες
έπαθα με τη φαντασία μου και οι οποίες συμπληρώναν

τις αναμνήσεις, δίχως ποτέ να τους ενωπλιώνονται. Μου άρεσε να στέκομαι στις ευτυχισμένες στιγμές της ζωής μου, και μερικές φορές τις στόλιζα με πλουμύδια που μου τα πρόσφεραν οι τραπεζοί καημοί μου. Διηγούμουν τα πράγματα που είχα ξεχάσει όπως μου φαινόταν ότι πρέπει να συνέβησαν, όπως ίσως όντως συνέβησαν, ποτέ όμως αντιθετα απ' αυτό που θυμάμαιν ότι είχε συμβεί. Δάνειζα μερικές φορές στην αλήθεια ξένα κάλλη, αλλά ποτέ δεν έβαλα το ψέμα στη θέση της αλήθειας για να κρύψω τα ελαττώματά μου ή για να ποριστώ αρετές.

Κι εάν καιμιά φορά, χωρίς να το συνειδητοποιού, μέσω κάποιας ακούσιας παρόρμησης, απέκρυπα κάποια ασχήμια μου απεικονίζοντάς με όχι κατὰ πρόσωπο αλλά σε προφίλ, αυτού του είδους οι παραδείψεις ισοσταθμίζονταν από άλλες, πιο παραδόξενες, οι οποίες με παρωθούσαν να παρασιωπήσω πιο πολύ το καλό παρὰ το κακό. Πρόκειται για μια ιδιορρυθμία της φυσικής μου φτιαξιάς, που είναι απολύτως εύλογο να μην την πιστεύουν οι άνθρωποι· όσο απίστευτη κι αν είναι, όμως, παραμένει πραγματική: πολλές φορές φανέρωσα το κακό σε όλη του τη βδελυγμία, σπάνια φανέρωσα το καλό σε όλη του την ερασσιμότητα, και πολλές φορές το παρασιώπησα πλῆθως διότι με τιμούσε υπερβολικά και θα έμοιαζε σαν να έγγραφα τις Εξομολογήσεις μου προκειμένου να πλέξω το εγκώμιό μου. Περιέγραφα τα νεανικά μου χρόνια χωρίς να περιφανευτώ για τις βετικές ποιότητες με τις οποίες ήταν προικισμένη η καρδιά μου. Πολλές φορές μάλιστα αποσιώπησα τα γεγονότα που αναδείκνυαν τις ποιοτήτες αυτές. *Θυμάμαι* εδώ δύο τέτοια γεγονότα από την

εποχή της πρώιμης παιδικής μου ηλικίας, που είχαν έρθει και τα δύο στη μνήμη μου τον καιρό που έγραφα, αλλά που και τα δύο τα απέδειξα για το λόγο που ανέφερα παραπάνω.

Σχεδόν κάθε Κυριακή περνούσα τη μέρα μου στο Παλί,¹² στο σπίτι του κυρίου Φαζύ, ο οποίος είχε παντρευτεί μια θεία μου και ήταν ιδιοκτήτης ενός υπανουργείου. Μια μέρα βρισκόμουν στο σιδερωτήριο, στο θάλαμο του κυλινδρού, και παρατηρούσα το μηχανήμα. Η λάμψη του είχε αυγαλωτίσει το βλέμμα μου. Ήνθήθηκα μέσα μου ο πειρασμός να ακολουθήσω τον κυλινδρό με τα δάχτυλά μου και να χαϊδέψω ηδονικά τη στίλβουσα επιφάνειά του. Εκείνη την ώρα, όμως, βρέθηκε στον ίδιο χώρο κι ο γιος του κυρίου Φαζύ, ο οποίος, χωρίς να τον αντιληφθώ, σφριφογύρισε τον κυλινδρό κατὰ λίγες μόνο μοίρες, με τόση επιδειξιότητα που ακούμπησε μονάχα τα ακροδάχτυλα του δείκτη και του μέσου μου δάχτυλου. Ήταν αρκετό για να τα συνθλίψει και να ξεριζώθουν τα δύο νύχια. Έβγαλα μια διαπεραστική τσιρίδα, ο μικρός Φαζύ γέρισε αμέσως τον κυλινδρό απ' την άλλη, αλλά τα νύχια μου παρέμειναν κολλημένα στο μηχανήμα και το αίμα έτρεχε ποτάμι από τα δάχτυλά μου. Ο μικρός Φαζύ, έντρομος, έβαλε κι αυτός τις φωνές, ήθε πλάι μου, μ' αγανάκτασε και με θερμοταρακάλασε να κάνω πιο ήσυχα, προσθέτοντας πως πάει, χάθηκε. Παρά τον πόνο μου, ο δικός του πόνος με συγκίνησε. Κι έτσι σίωπασα

12. Παλις: σήμερα γειτονιά της Γενεύης, τότε χωριό λίγο έξω από την πόλη.

και πήγαμε στη στέρνα, κι εκεί με βοήθησε να σταματήσω την αιμορραγία χρησιμοποιώντας χάρτι βρούα. Με ικέτησε με δάκρυα στα μάτια να μην τον μαρτυρήσω. Του το υποσχέθηκα και κράτησα την υπόσχεσή μου, σε τέτοιο βαθμό ώστε για πάνω από είκοσι χρόνια καιείς δεν έμαθε πως είχαν προκληθεί οι ουλές στα δυο μου δάχτυλα. Διότι οι πληγές δεν επουλώθηκαν ποτέ. Έμεινα στο καββάτι πάνω από τρεις εβδομάδες, και για περισσότερο από δυο μήνες αδυνατούσα να χρησιμοποιήσω το χέρι μου. Κι όποτε με ρωτούσαν, εγώ απαντούσα πως είχε πέσει μια μεγάλη πέτρα και μου είχε πλακώσει τα δάχτυλα.

*Magnumima menzonhai or quando è vero
Si bello che si possa a te preporre?*¹³

Το συγκεκριμένο ατύχημα με άγγιξε και για έναν ακόμμη λόγο: εκείνη την εποχή οι αστοί έπρεπε να κάνουν στρατιωτικά γυμνάσια, και μαζί με τρία άλλα παιδιά της ηλικίας μου είχαμε σχηματίσει μια ομάδα με την οποία θα συμματείχαμε στο λόγο της γειτονιάς ντυμένοι με στολές. Και στεναχωριόμουν πάρα πολύ σαν άκουγα

13. «Ψέμα μεγαλόκαρδοί Υπόχει αλήθεια / τόσο ήμορφη που να μπορεί να προστηθεί αντί για σένα»: από την *Ελευθεραμένη Ιερουσαλήμ* του Τροχούατο Τάσσο, Π, 22. Ο Ρουσσώ μετέφρασε μέρος της *Ελευθεραμένης Ιερουσαλήμ* σε πεζό λόγο. Η μετάφρασή του, που δεν περιλαμβάνει το διάστιχο που παρατίθεται εδώ, κυκλοφόρησε μετά το θάνατό του.

το ταμπούργο του λόχου να περνάει χάρτα απ' το παρόθυρό μου με τους τρεις φίλους μου, κι εγώ καθόμουν ξαπλωμένος στο καββάτι.

Η άλλη ιστορία είναι πολύ παρόμοια, αλλά συνέβη σε μεγαλύτερη ηλικία.

Έπειτα σφαιρίστρα¹⁴ στο Πλαιν-Πλάι μ' ένωσαν φίλο μου που τον έλεγαν Πάβης. Την ώρα που παιχνοδιού αργίσαμε να μάλωνουμε, πιαστήκαμε στα χέρια, και καθώς χτυπιόμασταν μου έριξε μία στο κεφάλι με το σφυρί της σφαιρίστρας και με κοπάνησε τόσο γερά που, αν είχε χτυπήσει δυνατότερα, θα μου είχε ξεριζώσει το κεφάλι. Σφαιρίστρα επιτόπου χάμω. Πιπέ στη ζωή μου δεν είδα άνθρωπο πιο αναστατωμένο από εκείνο το καημένο αγρόι καθώς έβλαπτε το αίμα να τρέχει στα μαλλά μού. Νόμισε πως μ' είχε σκοτώσει. Έτρεξε προς το μέρος μου, μ' αγκάλιασε, μ' έσφιξε σφιχτά, γειμάτος δάκρυα και με κραυγές διαπεραστικές. Τον αγκάλιασα κι εγώ μ' όλη μου τη δύναμη, κλαίγοντας μαζί του, μ' ένα αίσθημα μπερδεμένου, απ' το οποίο δεν απουσίαζε και μια κάποια ηδονή. Στο τέλος βάλθηκε να προσπαθεί να σταματήσει την αιμορραγία μου, και βλέποντας ότι τα δυο μας μαντήλια δεν θα ήταν αρκετά, με κουβάλησε στη μάνα του, η οποία είχε ένα περιβολάκι εκεί κοντά. Η καλή αυτή κυρία πααλίγο να λιποθυμήσει μόλις με είδε στην κατάσταση που βρισκόμουν. Αλλά κατάφερε να βρει δυνάμεις και να περιποιηθεί την πληγή μου και, αφού μου την έπλυνε

14. Mail: παχιγίδι με μπάλια και σφυρί, πρόδρομος του κροκέ και του γκολφ.

διεξοδικά, έβγαλε από πάνω χρονοπέταλα βουτηγμένα σε κονιάκ, έξοχο γιωταρκό, ευρέως χρησιμοποιούμενο στην πατρίδα μου. Τα δάκρυα τα δικά της και του γιου της φώλιασαν στην καρδιά μου, σε βαθμό τέτοιο ώστε για καιρό τη θεωρούσα μάννα μου και τον γιο της αδερφό μου, μέχρι που με τον καιρό έπαψα να τους βλέπω, και σιγά-σιγά τους έξεχασα.

Το συγκεκριμένο ατύχημα το χράτησα επίσης μυστικά. Κι έγουν συμβεί εκατό παρόμοια περιστατικά κατά τη διάρκεια της ζωής μου, στα οποία ούτε κατά διάνοια δεν αναφέρθηκα στις Εξομολογήσεις μου. Τόσο πολύ αδιάφορο μου ήταν ν' αναδείξω το καλό που εντόπιζα στο χαρακτήρα μου. Όχι. όποτε μίλησα ενάντια στην αλήθεια που γνώριζα, πάντοτε το έκανα για πράγματα αδιάφορα, και κυρίως είτε από την αμνηχανία μου στην κουβέντα είτε απ' την ευχαρίστηση που μου προσφέρει το γράψιμο — ποτέ όμως για να ωφεληθώ ο ίδιος ή για να βιάσω κάποιον άλλον. Κι όποιος διαβάσει αμερόληπτα τις Εξομολογήσεις μου, αν ποτέ συμβεί κάτι τέτοιο, θα αντιληφθεί ότι τα πράγματα που παραδέχομαι εκει είναι πιο εξευτελιστικά και πιο επώδυνα απ' ό,τι θα ήταν η ομολογία ενός κακού μεγαλύτερου αλλά λιγότερου ντροπιστατικού, και για το οποίο δεν μίλησα επειδή δεν το διέπραξα.

Απ' όλης αυτές τις αναλύσεις προκύπτει πως, όταν πορτσώσω την φιλαλήθειά μου, πιο πολύ βασίζομαι στα αισθήματα ευθυκρισίας και εντιμότητας παρά στην ίδια την έμπρακτη πραγματικότητα, και ότι στην πράξη περισσότερο ακολουθήσα τις ηθικές κατευθύνσεις της

συνείδησής μου παρά τις αφηρημένες έννοιες της αλήθειας και του ψεύδους. Συχνά αφηγήθηκα παραμυθια, αλλά πολύ σπάνια είπα ψέματα. Ακολουθώντας αυτές τις αρχές άφησα τον εαυτό μου έμβρο στην χριτική των άλλων, αλλά δεν άδικησα κανέναν απόλυτως και δεν απέδωσα μεγαλύτερες τιμές στο πρόσωπό μου απ' αυτές που μου αναλογούσαν. Μονάχα υπ' αυτή την έννοια, πιστεύω, αποτέλει η αλήθεια αρετή. Από κάθε άλλη άποψη, η αλήθεια είναι μια μεταφυσική οντότητα απ' την οποία δεν εκπορεύεται ούτε κάτι καλό ούτε κάτι κακό.

Παρ' όλα αυτά, δεν νιώθω την καρδιά μου αρκετά ικανοποιημένη απ' αυτές τις διακρίσεις ώστε να με θεωρήσω απόλυτως ανεπίληπτο. Ζυγίζοντας με τόσο έγνοια το τι όφειλα στους άλλους, εξέτασα άραγε επαρκώς τα όσα όφειλα στον εαυτό μου; Αν πρέπει να είσαι δικαίος για χάρη των άλλων, φιλαλήθης πρέπει να είσαι για τον εαυτό σου· η ειλικρινεια είναι κάτι που ο έντιμος άνθρωπος το οφείλει στην αξιοπρέπειά του. Έκανα λάθος όταν η στειρότητα των λεγόμενων μου σε μια συζήτηση με ανάγκασε να τα συμπληρώσω με αβία μυθειάματα· γιατί ποτέ δεν πρέπει, προκειμένου να διασκεδάσεις τον άλλον, να φτηνάνεις τον εαυτό σου· κι όταν, παρασυρμένος από την ευχαρίστηση του γραψίματος, πρόσθετα στα αληθινά γεγονότα επινοημένα στολίδια, έκανα ακόμα μεγαλύτερο λάθος, γιατί το να στολίζεις την αλήθεια με παραμυθια ισοδυναμεί με το να την παραμορφώνεις.

Αυτό που με καθιστά ακόμα πιο αδικοαιολόγητο είναι το έμβλημα που είχα υποθετήσει. Το έμβλημα αυτό με υποχρέωνε, περισσότερο απ' οποιοδήποτε άλλο

άνθρωπο, σ' έναν ακόμα πιο αυστηρό σεβασμό της αλήθειας. Δεν αρκούσε να θυσιάσω για χάρη της αλήθειας μονάχα τα συμφέροντα και τις επιθυμίες μου· έπρεπε επίσης να θυσιάσω στο βωμό της την αδυναμία μου και την ντροπαλότητά μου φύση. Έπρεπε να έχω το σθένος και τη δύναμη να λέω πάντα την αλήθεια, σε κάθε περίπτωση, και να μην βγει ποτέ ούτε μίσημα ούτε παραμύθι, από ένα στόμα ή μια πένα που είχαν ταχθεί στην υπηρεσία της αλήθειας. Νά τι έπρεπε να είχα πει στον εαυτό μου όταν υιοθετούσα αυτό το περήφανο έμβλημα, και να μου το επαναλαμβάνω ακατάπαυστα όσο τολμούσα να το διατηρώ. Τα ψέματά μου ποτέ δεν τα υπαγόρευσε η υποχρυσία· πηγή τους υπήρξε πάντοτε η αδυναμία, παρόλο που η δικαιολογία αυτή δεν είναι διόλου ικανοποιητική. Όταν η ψυχή σου είναι αδύναμη, το πολύ-πολύ να σε προστατεύσει απ' την κακία· αποστειλεί όμως οίηση και αφροσύνη να τολμάς να αξιώνεις πως εκπροσωπείς υψηλές αρετές.

Αυτοί οι στοχασμοί πιθανότατα δεν θα είχαν έρθει ποτέ στο νου μου αν δεν μου τους είχε προκαλέσει ο αββάς Ροζιέ. Αναμφίβολα, είναι πια πολύ αργά για να τους αξιοποιήσω επωφελώς. Αλλά τουλάχιστον δεν είναι πολύ αργά για να διορθώσω το λάθος μου και να ευθυγραμμίσω εκ νέου τη θέλησή μου με τον κανόνα: διότι πλάον αυτό μονάχα εξαρτάται από εμένα. Απ' αυτή την άποψη λοιπόν, και σε κάθε παρόμοια περίπτωση, το ρητό του Σαλωναί¹⁵ είναι εφαρμόσιμο σ' όλες τις ηλικίες. Και δεν

15. Βλ. την αρχή του 14^{ου} κεφαλαίου.

είναι ποτέ πολύ αργά για να μάθεινεις — ακόμα και από τους εχθρούς σου — να είσαι σοφός, ειλικρινής, ταπεινός και λιγότερο επιτηρημένος.